

המאמר מוקדש לזכרו של מו"ר הרב שג"ר זי"ע, שגידל והצמיח אותי באדמת היהדות

**"מה הוא (בעצם) אומר"
הבן הרשע
מאת אור יחזקאל אר"צ (הירש)***

"רשע מה הוא אומר: 'מה העבודה הזאת לכם' - 'לכם' ולא לו. ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל, כפר בעיקר, ואף אתה הקהה את שיניו ואמור לו: 'בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים' - 'לי' ולא לו. אילו היה שם לא היה נגאל."

אמירתו של הרשע לקוחה מפסוק כו בפרק יב של ספר שמות: "וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם". מדוע בחרו חז"ל לכנות את שאלת הבנים הזו דווקא כשאלת בן רשע? התשובה המקובלת לתמיהה זו גורסת כי השאלה היא שאלת "רשע" משום שה"שואל" איננו באמת שואל אלא יותר מטיח את דבריו בלא לחכות לתשובה. טענה זו מתבססת בעיקר על כך שבניגוד לחכם האומר "ה' אלוקינו", הרשע לא מכליל עצמו בקהל המצווים כשהוא שואל את שאלתו ואומר "מה העבודה הזאת לכם"; כלומר, ממילא הוא איננו באמת מתעניין ואיננו מוכן לשמוע תשובה שתספק אותו. ניתן לבסס טענה זו כאשר נעיין בפסוקים מהם לקוחים אמירות הבנים. רק לגבי הרשע נאמר "והיה כי יאמרו אליכם בניכם", בעוד שבפסוקים לגבי הבן החכם והתם נאמר "כי ישאלך בנך". אך אם נמשיך להשוות את אמירותיהם-שאלותיהם של הרשע ושל החכם, נראה כי ישנם סימוכין נוספים לביסוס הטענה. הבן החכם מחלק בין ניואנסים שונים בעבודת ה'- "מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צווה ה' אלוקינו אתכם", ובכך מפגין את עניינו הרב בנושא זה, ממש כפי שכל אדם החוקר נושא שמעניין אותו ידע להתמקד ולפרוט את הנושא לפרוטות עדינות. החכם הוא כמו צלם המשתמש בפונקציית ה"zoom" לגבי תמונה מסוימת המעניינת אותו, פונקצייה המגלה את עושר הפרטים הטמון בתמונה. לעומת זאת, הרשע בוחר להכליל את כל הניואנסים הללו יחדיו ומכנה את החיים לאור התורה כ"עבודה" (ואכן בירושלמי הנוסח של שאלתו הוא "מה הטורח שאתם מטריחים עלינו בכל שנה"). טענה זו מתבססת אף יותר אם נשווה את אמירתו של הרשע גם לשאלת הבן התם (הלא היא "מה זאת?"). לכאורה נראה כי שאלותיהם דומות מאד. אולם ההבדל הקל בין המילה "הזאת" למילה "זאת" הוא משמעותי ביותר, ומבטא זלזול- בדיוק כמשמעות המילה בימינו. אך בימינו התחדשה חלוקה לבן נוסף- זה שכלל איננו מגיע לשולחן הסדר... על רקע דמותו נשאלת שאלה גדולה: אם אכן הבן הרשע לא מתכוון לקבל תשובה- מדוע הוא בכלל טורח לבא ולהטיח? שיישאר גם הוא בביתו! נדמה כי טמונה פה נקודה משמעותית...

לי ולא לו

הבן הרשע מטיח בפנינו "מה העבודה הזאת לכם"; מה הוא בעצם אומר? דומה כי ניתן ליצוק משמעות חדשה ורלוונטית מתמיד לדבריו. בפשטות, הבן הרשע אומר אמירה, שכיום נקראת אמירה פוסט מודרנית. הוא מטיח שכל זה "לא בשבילי". "כל התורה הזאת, כל היהדות שלכם", אומר הרשע, "לא מדברת אלי. זאת לא האמת שלי. זה נכון רק לדעתכם. לדעתי- לא". "לכם ולא לו".

הרשע מבדל עצמו מקהל המאמינים. אין הוא שואל "מבפנים", שאלה המבקשת להיענות ולהתלמד, כי אם מטיח לגמרי "מבחוץ", ללא זיקה ראשונית אל צור מחצבתו. הוא מוציא עצמו מהכלל, וכופר בעיקר. "לכם

ולא לו". אך כפי שאמרנו, אין הרשע מתנתק כליל. חשוב לו להגיע במיוחד לשולחן הסדר על מנת להטיח בנו את דבריו. נראה כי הרשע עדיין שומר על קשר עם המסורת אותה נטש, וחשוב לו לבא ולזלזל בנו, לגלות את עיניו שאיננו צודקים, וש"האמת שלו" נכונה יותר מ"האמת שלנו". הוא בא מ"בחוץ" אל המסורת אותה נטש, וכופר בה בריש גלי- כדי ש"נבין" עד כמה האמת שלנו איננה נכונה, ונשוב אל "דרך האמת", הלא היא דרכו שלו. בין אם ניסיונו "להחזיר בתשובה" נובע מיהירות של הבטוח בדרכו, ובין אם הוא נובע דווקא מחוסר ביטחון בדרכו וחששו מפני דעות אחרות המערערות על אמונתו, הרשע לא מכבד את המסורת.

חז"ל מדריכים אותנו "ואף אתה הקהה את שיניו". מה פירושו של דבר? וכיצד נעשה זאת? ראשית יש לשים את לבנו לכך ש"אף" אנו מצווים להקהות את שיניו. כלומר, שהרשע גם הוא הקהה את שיניו... אך מהן שיני המסורת? וכיצד הקהה אותם הרשע? נוכל לומר כי שיניים אלו הינן במובן שאנחנו אומרים על סמכות חסרת יכולת ענישה- ש"אין לה שיניים". הרשע טוען "לכם ולא לו", ואומר בעצם כי "יהדות היא עניין של אמונה סובייקטיבית. זאת האמונה שלכם, אך לא תוכלו לבסס אותה באופן מוחלט ואינכם רשאים לכפות אותה עלי". על כן הוא רשאי לכפור ככל העולה על רוחו. בזאת לכאורה הקהה הרשע את "שיני" היהדות, שלכאורה טוענת לכתר האמת המוחלטת המחייבת את כולם.

אם כן, מה הן שיני הרשע אותן אנו מודרכים להקהות? נראה לומר ש"שיני" הרשע אף הן יכולתו המעשית, או ליתר דיוק- "זכאותו הרוחנית", לפעול בשוק האמונות והדעות. יכולת-זכאות זו, כפי שאמרנו, הינה טענתו הפוסט מודרנית שהיהדות הינה אמונה בלבד, ו"איש באמונתו יחיה". כיצד נתמודד עם טענה זו, כיצד נקהה את שיניו? בפשטות, משמעות הביטוי "להקהות את שיניו"- איננה "לשבור את שיניו". להקהות שינים פירושו להפכן ללא חדות, להוציא מהן את העוקץ. דומני, כי הדרך לעשות זאת היא על ידי כך שאיננו מתפתים להכנס להתנצחות מפותלת עם הרשע בשאלה האם "איש באמונתו יחיה", או "צדיק באמונתו יחיה", אלא בדיוק להיפך- נקבל את טענתו של הרשע, ונסכים- אכן, איש באמונתו יחיה. לא נוכל לשכנע אותך באותות ומופתים רעיוניים- דילוגי אותיות, גילויים מדעיים המאששים את הכתוב בתורה, גילויים מדעיים הצפונים בה ואפילו חוויות רוחניות עוצמתיות- כי היהדות היא דרך החיים הכי אמיתית. "אותות ומופתים- באדמת בני חם" אמר כבר הרבי מקוצק. אכן, מהותה של האמונה איננה הוכחות למציאות האלוקים ונכונות התורה. כפי שאמר הרב קוק: "האמונה אינה לא שכל ולא רגש אלא גילוי עצמי היותר יסודי של הנשמה". האמונה הינה חווית חיים של האדם המאמין, המובנת רק לו בהיותו מאוחד עמה. כפי שלמדתי ממו"ר הרב שג"ר זצ"ל, מבט רפלקטיבי-אובייקטיבי חוטא למהותה, ועל כן היא נשארת בתחום הסובייקטיבי. "לי ולא לו". "אתה אינך מזדהה עם מורשת האבות", נשיב לרשע, "אך לי, לגבי דידי, חיי התורה והמצוות הינם חיים מלאים יותר, עשירים יותר וטובים יותר. בשבילי אלו חיים של גאולה". זכורני מעשה ברב שג"ר, שפעם שאלתי כיצד אשכנע יהודי שאינו מעוניין בכך לשמור שבת. והוא ענה לי בפשטות- "תשמע, אני אוהב לשמור שבת". כלומר, אל תנסה להפוך את שמירת השבת למחייבת אובייקטיבית. לי, סובייקטיבית, הדבר טוב, ואם תרצה גם אתה מוזמן לנסות פעם. אמנם, נשאלת שאלה חשובה- מדוע מלכתחילה אני בוחר בשמירת שבת, אם אין לי הוכחות מדוע לשמור אותה? התשובה היא שאין סיבה. היהודי מזהה את עצמו עם המסורת מכיוון שהיא פשוט הוא. זוהי "האמת שלו" מכיוון שזוהי האמת הפנימית שלו. האמונה שלו היא מעל לטעם ודעת, היא ביטוי פשוט של נשמתו היהודית המחוברת בשורשה לאלוקים ולתורה.

אם נחזור לטענתו הפוסטמודרנית של הרשע, הרי שאין אנו נבהלים ממנה. אנו משתמשים ב"נשק" של הרשע בחזרה כלפיו, ומכריזים כי אמנם "לי ולא לו"- האמונה באורח חיים דתי הינה מוחלטת, אך בצורה סובייקטיבית בלבד, וזוהי אכן בסך הכל האמת שלי. אולם כפי שבנוסף למדתי מהרב שג"ר, דווקא זו מעלתה הגדולה- בכך שאני מוכן "ללכת" עם האמת הסובייקטיבית שלי, ולעמוד מאחוריה בכל תוקף, הרי שדווקא בזאת אני מממש את צלם האלוקים שבי, שהוא יכולת היצירה של אמת שאני מוכן.

אם כך, העוקץ הנשכני מוצא מטענתו הרשעה של הרשע- "כל אחד והאמת שלו"- והיא מקבלת תפנית מפתיעה של מאה ושמונים מעלות, עד כדי כך שהיא הופכת להיות חלק מהתפיסה הדתית האידיאלית. וכבר דרשו דורשי רשומות שאם נוריד מ"רשע" (570 בגימטריא) את "שניו" (366) נקבל "צדיק" (204)... אין זה המקום להרחיב על פרשנויות אנאכרוניסטיות וסוגיות הפרשנות בכללה. אך אני אכן מאמין בכל לבי שניתן לקרוא במדרש חז"ל זה גם קריאה כזו, שהיום נוכל לכנותה "פוסט מודרנית", אך מהותה הבסיסית הייתה נכונה גם בימי קדם, ו"כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש כבר נאמר לו למשה בסיני".

אם נחזור לטענתו של הרשע, נראה שאנו אומרים לו- "אילו היה שם לא היה נגאל". נשים לב- למרות הפירוש הקלאסי, אנו איננו מוציאים את הרשע מהעם היהודי וטוענים שבוודאי היה מת בשלושת ימי האפילה. הבן הרשע יצא גם יצא ממצרים (הגע בעצמך- אם אכן היה מת- היאך יכול היה בתורה להטיח את דבריו לאחר היציאה ממצרים?), אך הוא לא נגאל. לא נכתב שהרשע לא היה יוצא, כי אם שלא היה נגאל. ואכן, מוכרת לנו האבחנה בין ארבע לשונות הגאולה- "והוצאתי וגאלתי ולקחתי" (ילקוט שמעוני וישב רמז קמ"ז), כאשר היציאה הינה השלב הראשון והגאולה הינה שלב מתקדם יותר. מה פירוש הדבר שהוא יוצא ממצרים? הרשע יצא מחיים שאינם יהודיים וקשורים למסורת, ומתחבר ברמה בסיסית ליהדות שהוציאתו, ולכן מגיע לשולחן הסדר, אך בצורתה הנוכחית, היא איננה מהווה גאולה בשבילו ודרך חיים שהוא יכול לחיות בה. על כן הוא מטיח- הוא עדיין צריך למצוא את מקומו.

הזכות לכבוד והחובה לכבד

אך האמנם צריך רק לרחם על הרשע, להיות אמפטיים כלפיו ולדון אותו לכף זכות? האמנם אין נקודה שבה הוא "חצה את הגבול?"

דומה כי הרשע זכה לכינוי כה חריף מכיוון שהחלטתו המודעת להוציא עצמו מן הכלל ולזלזל במסורת במקום לנסות ולברר במפנים בירור אמיתי ונוקב עד תהום לגבי דרכה של היהדות- הרי היא שבירת כללי המשחק שבו כל אחד מביע דעה עניינית ונוצרת מחלוקת לשם שמיים. במקום לפתור את מצוקתו דרך שאלות ותשובות, בחר הרשע כבר לעשות מעשה, לצאת מן הכלל ולכפור בעיקר, ובכך שבר את הכלים (וכפי שאומרת הגמרא במס' שבת (ק"ה ע"ב): "... המשבר כליו בחמתו... יהא בעיניך כעובד עבודה זרה"). אם כך, זוהי רשעותו של הרשע- העובדה שהוא אינו נותן מספיק כבוד למסורת ומאמין שהיא מספיק חזקה ועשירה להכיל גם את מצוקותיו, ולכן מזלזל בה. לבטל בכזו קלות מסורת של אלפי שנים, ששמרה בכל הזמן הזה על עם ישראל ועל גחלת היהדות שלא תיכבה ושעליה הקריבו אבותיו ואבות אבותיו את חייהם- היא פעולה בלתי מתקבלת. "גם אם אינך רואה ביהדות חיי גאולה", אומרים אנו לרשע, "לכל הפחות 'שים נא כבוד לה' אלוהי ישראל ותן לו תודה". (והשווה ל"תוספות תשובה" לרב קוק שם מציין הוא כי השלב הראשון בתשובת הדור לתורה הינו "כבוד הדת").

אולם הרשע חוטא בחטא חמור אף יותר.

אף אם לא הייתה זו המסורת שלו ושל אבותיו; לו אכן יצויר שהיה הרשע גוי גמור מנותק משורשים יהודיים שביתו הממשי והרוחני איננו נטוע באדמת היהדות- אף על פי כן, כפי שאנו מכבדים אותו, אף שאיננו מסכימים איתו- כך גם על הרשע לכבד את אמונת היהדות, ולו רק מכיוון שזו אמונתו הממשית של הזולת, לא מובנת לו ככל שתהיה. כלומר, לפי הקריאה שהצענו, מדריכים אותנו חז"ל כי אפילו אם נקבל "כביכול ממש" את כפירתו של הבן הרשע, נכבדהו ונאהבהו, ונאמר: "זו האמת שלי, וזו האמת שלך"- עדיין ישנו סף בסיסי עליו לא נתפשר; ישנה דרך ארץ שקדמה לתורה, והיא הכבוד הבסיסי לדעה אחרת, אפילו- ודווקא- עקב שונותה.

חג שמח.

- אור יחזקאל אר"צ (הירש) כותב דברי תורה לקהילה אורתודוקסית בארה"ב, עובד בנגריה ולומד בבי"ס לתורת הנפש.